Recensioner

George Chauncey: *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World 1890-1940.* New York: Basic Books

I västvärlden har homosexualitet i stigande grad kommit att accepteras under 1900-talet. Samtidigt har homosexuellt liv blivit alltmer öppet gentemot samhället i övrigt. Det har många av oss trott. I sin bok *Gay New York* visar George Chauncey, historiker vid Chicagouniversitetet, att detta är en villfarelse. Det tidiga 1900-talets världsmetropol härbärgerade en omfattande, varierande och till stora delar öppen manlig homosexuell värld. Efter det glada tjugotalet trängdes denna värld in i 'garderoben'. Först med sextiotalets (homo)sexuella frigörelse skedde en förändring i riktning mot ökad öppenhet och acceptans igen. Detta är ett av flera uppseeendeväckande resultat i Chaunceys studie av manligt homosexuellt liv i New York 1890-1940. Resultaten har möjliggjorts genom utnyttjande av en mängd olika slags källor, bland annat retrospektiva intervjuer, brev och arkivmaterial.

Chauncey presenterar sin studie på uppemot 400 sidor. Redan i ett inledande kapitel drar han samman viktiga trådar och resonerar kring dem. Det är bra att redan i början få en helhetsbild, ty det som träder fram i de följande fjorton kapitlen är mångfacetterat och detaljrikt. Några kapitel handlar om det flertal delvis mycket olika självförståelser som var förbundna med homosexuellt handlande samt dessa förståelsers sociala och kulturella sammanhang. Andra kapitel behandlar manligt homosexuellt liv i boendet, på barer, restauranger, gator, bad och i parker. I åter andra behandlas dubbellivet, 'camp'-kulturen, skapandet av en kollektiv identitet samt byggandet av homosexuella grannskapsenklaver i Greenwich Village och Harlem. Förbudstiden och dess gynnande av manligt homosexuellt liv på lokal behandlas, liksom uteslutningen av detta liv från den offentliga sfären under trettiotalet.

Det är svårt att på detta korta utrymme redogöra för Chaunceys bok i dess helhet. Jag begränsar mig till vad jag tycker är sociologiskt intressantast, nämligen resultaten och resonemangen om den sociala och kulturella strukturering av manligt homosexuellt begär och praktik samt förändringar på detta område. I det kulturella system som särskilt i arbetarklassen dominerade tolkningen av homosexuellt handlande hade man en könsidentitet snarare än en sexuell identitet; det sexuella handlandet sågs som bestämt av könsidentiteten. Den grundläggande uppdelningen i mycket av arbetarklassens

tänkande om manliga sexuella aktörer var mellan konventionellt maskulina män, som sågs som män, och 'feminina' män, kända som 'fairies' (fjollor), representanter för ett 'tredje kön', som kombinerade manliga och feminina element. 'Fairyns' framträdande position i sekelskiftets New York och hans överensstämmelse med den dominerande könsideologin gjorde honom till den dominerande och mest plausibla rollmodellen tillgänglig för pojkar och män som försökte begripliggöra vaga känslor av sexuell och könsmässig skillnad. 'Fairyns' centralitet gjorde att många fler män med homosexuellt begär än i dag tillämpade 'effeminerade' manér, säger Chauncey. Dessa manér gjorde det möjligt för dem att identifiera sig för andra, att signalera intresse och att etablera den kulturella 'script' som skulle styra den sociala och kulturella interaktionen och upprätthålla den kulturella distansen mellan dem själva och männen de sökte, på ett sätt som om de vore kvinnor, även om alla förstod att de anatomiskt sett var män. Chauncey säger att 'fairyn' tolererades i en stor del av arbetarklassen. Han roade och var så tydligt ett tredje kön att han inte hotade den normativa genusordningen utan snarare stärkte andra mäns maskulinitet.

'Fairyns' centralitet i folks tänkande kring det sexuellt avvikande tillät män att engagera sig i sexuella relationer med andra män, ofta på reguljär grund, utan att detta behövde innebära att de såg sig eller sågs av andra som 'homosexuella'. Många män i arbetarklassen alternerade mellan kvinnliga och manliga sexualpartners. Det var i stor utsträckning en fallocentrisk njutningsekonomi, tillfredsställelse av omedelbara sexuella behov, som styrde deras relationer med både kvinnor och män.

Chauncey menar att de annorlunda kulturella kategorierna då medförde annorlunda vardagliga sociala praktiker än i dag. 'Normala' män som hade sex med 'fairies' kan inte placeras entydigt ens på det sena 1900-talets hetero-homosexuella axel. De var inte homosexuella, ty de ville även ha kvinnliga sexualpartners. De var inte heterosexuella, eftersom de var kapabla att svara sexuellt på en annan man. De var inte heller bisexuella, ty det hade krävt att de hade attraherats till kvinnor som kvinnor och till män som män. De var snarare män som var attraherade av kvinnoliknande män eller intresserade av sexuell aktivitet som inte definierades av partners sociala eller kroppsliga kön utan av det slags kroppslig njutning partnern kunde erbjuda. Mäns identiteter och rykten berodde inte på en sexualitet som definierades utifrån partnerns anatomiska kön. Heterosexualitet var i det tidiga 1900-talets arbetarklasskultur inte en förutsättning för att vara en 'riktig karl'.

Inte alla sexuella relationer mellan män i arbetarklassen var grundade på en makt- och statushierarki med socialt kön som bas; en del var grundade på ålder på så vis att äldre och yngre yngre män var tillsammans. I båda fallen var den kulturella förutsättningen, menar Chauncey, att parterna definierades utifrån sin *olikhet* snarare än sin likhet, sin delade 'homosexualitet'. De

förstod sig själva och sågs av andra som fundamentalt olika människor. Vare sig det var fråga om socialt kön eller ålder som var grund för relationen, utgjordes den sociala kontexten i stor utsträckning av en ungkarlskultur och yrkesgrupper som sjömän, rörliga arbetare och diversearbetare.

Långtifrån alla män med homosexuella känslor såg sig som 'fairies', som ett 'tredje kön'. Många repellerades av deras spektakulära manér och avsaknad av manlig status. En del tog den 'manliga' rollen. Andra gjorde 'det' utan att benämna det. Åter andra, 'queers', kämpade för en alternativ identitet och kulturell plats. Även de var dock präglade av det kulturella antagandet att en sexuell längtan efter män var en *kvinnlig* längtan. De sökte dock oftare än de båda andra kategorierna sexuella relationer med likar. De utgjorde majoriteten av alla män som såg sig som 'homosexuella' i början av 1900-talet och tillhörde oftare än de andra nämnda grupperna medelklassen.

'Queers" ansträngningar markerade viktiga förändringar i medelklassen, säger Chauncey. Avståndstagandet från feminitet hängde samman med att medelklassmän i ökad utsträckning kände sin status och sina privilegier hotade i växande arbetshierarkier, där kvinnor trängde in på tidigare exklusivt 'manliga' områden. Det blev viktigare med tydliga gränser mellan män och kvinnor. Därför förnekade många medelklassmän att det fanns något element av socialt kön i deras sexuella relationer med andra män och tog i stigande utsträckning avstånd från 'fairies' och även 'queers'. Vidare befordrade växande heterosexuella och heterosociala imperativ i medelklassen en övergång från socialt kön till sexualitetet som grund för tolkningen av sexuella relationer mellan män. Tidigare var förmågan att försörja en familj viktig, nu betonades emotionell intimitet och sexuell tillfredsställelse för man och hustru. Denna förändring, och den samtidiga stigmatiseringen av enkönade institutioner var både ett svar på kvinnors ökade autonomi och på mäns ökade oro på grund av denna. Chauncey ser två indikatorer på denna heterosexualisering och -socialisering: nedgången i romantisk vänskap mellan män (den började stigmatiseras som 'homosexuell') och den alltmer framträdande hetero-homobinärismen i medelklassens medicinska diskurs. Han ser denna övergång till ett hetero-homosexuellt tolkningsschema inom medelklassen som en konfirmering av Michel Foucaults tes att konstruktionen av sexualiteten som ett distinkt personligt område, där affektiva önskningar och fysiologiska responser sammanlänkas i en matris, central för definitionen av personligheten, ursprungligen var en borgerlig skapelse.

Till försvagningen av socialt kön som grund för tolkningen av sexuella relationer mellan män bidrog uteslutningen av homosexuella och homosexualitet från den offentliga sfären. Depressionen hotade mäns försörjningsförmåga och därmed mansrollen. Förbudstidens, det glada tjugotalets, blomstrande undervärldar och prövande av gränser, liksom (nära förknippat med detta) homosexuellas närvaro i offentligheten, hotade de normativa genus-

och sexualitetsarrangemangen. Lagar stiftades, som trängde undan homosexualiteten från offentligheten. Så förbjöds till exempel diskussion av homosexualitet på scen och, än viktigare, utskänkning till homosexuella på barer. Uteslutningen av homosexuella från offentligheten hade även att göra med medelklassgruppers ansträngningar att disciplinera arbetarklassen, till vilken ju stora delar av den homosexuella kulturen var knuten. I dessa ansträngningar ingick att få arbetarklassen att acceptera medelklassens uppdelning mellan privat och offentligt (så hotade till exempel arbetarklassens och homosexuella mäns erotiska aktiviteter i parker denna). Marginaliseringen och segregeringen av homosexualiteten främjade en bred förändring av den homosexuella världen: 'gay' blev allt vanligare som självrefererande term; den stod för en mer 'maskulin' självförståelse. Även på så vis blev alltså *kroppens* kön allt viktigare och socialt kön allt mindre viktigt som grund för förståelse av sexuella handlingar.

Gay New York är innehållsrik, infallsrik, spännande och lätt att läsa. 'På köpet' får man en introduktion till mycken annan forskning på området. Boken visar att 'nära', etnografiskt betonade historiska studier i bestämda kontexter har kapacitet att ge synnerligen intressant sociologisk kunskap. Studien är ytterst angelägen genom att den till stor del handlar om tidigare helt outforskade områden. Inte minst gäller detta folkliga klassers förhållande till homosexualitet. Chauncey menar här för övrigt att folkliga diskurser om homosexualitet föregått eliters medicinska diskurser och att de senare i stort speglat de förra.

Gay New York är en del av en ny 'våg' av spännande mångdisciplinär forskning om homosexualitet och lesbiskhet under det senaste decenniet, en forskning som inte bara handlar om dessa ämnen utan om socialt kön och sexualitet i vid mening och om konstruktionen av 'det normala'. Det är en forskning som ser homosexualitet och lesbiskhet som 'brytpunkter' för olika samhällsförhållanden och -processer, som kön, klass och urbanisering. Homosexualitetsforskning kan belysa dessa från sin speciella utsiktspunkt och då, som Chauncey gjort, komma med ny kunskap.

Jämför vi Chaunceys studie med undersökningar i andra länder visar det sig att vi inte självklart kan 'översätta' kunskaper mellan olika kontexter. Så har man till exempel i studier i Holland och Sverige (Hekma 1992, Nilsson 1995) funnit en liknande social och kulturell strukturering av manlig homosexualitet som den Chauncey fann, samt en förändring av den i samma riktning. Men man har förklarat struktureringen, och förändringen av den, på delvis andra sätt; bland annat har materiella, ekonomiska förhållanden i arbetarklassen tillskrivits en större betydelse. Frågan är i vilken utsträckning denna skillnad uttrycker olikheter i betoning mellan olika forskare (och mindre uttrycker faktiska skillnader) och i vilken grad den visar att det har funnits olika vägar fram till vår tids dominerande manliga homosexuella kulturer och självförståelser i västvärlden. Att det senare i åtminstone någon

mån är fallet antyds av att homosexuella handlingar avkriminaliserades i Sverige just under den tid som repressionen var som intensivast i New York. I samma riktning talar en annan skillnad: medan Chauncey betonar medelhavskultur och katolsk trostillhörighet i sin förståelse av 'normala' mäns homosexuella handlande, så handlar de båda andra studierna, i vilka samma mönster konstateras, om nordvästeuropeiska, protestantiska miljöer. Här finns angelägna frågor att utreda för internationellt jämförande forskning.

I sina förklaringar till och förståelse av mönster och förändringar rör sig Chauncey, som framgått, nästan helt på det kulturella planet. Om jag skulle peka på något jag saknar i boken, så är det mer belysning av materiella och sociala förhållanden och deras roll i sammanhanget. Hur såg till exempel familje(bildnings)förhållandena ut i arbetarklassen? Hur såg relationerna mellan unga män och kvinnor ut? Jag skulle vilja veta mer om vad som åstadkom förändringen av arbetarklassmäns förhållande till homosexualitet. Åstadkoms den till exempel bara genom medelklassgruppers disciplineringssträvanden? Vilken roll spelade förändringar i arbetarklassens egna levnadsvillkor? Frågor som dessa vill jag dock hellre se som angelägna för framtida forskning än som uttryck för brister i Chaunceys beundransvärda arbete.

ARNE NILSSON
Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet
Jämställdhetscentrum, Högskolan i Karlstad

REFERENSER

Hekma, G m fl (1992): De roze rand van donker Amsterdam. De opkomst van een homoseksuele kroegcultuur, 1930–1970. Amsterdam: Van Gennep.

Nilsson, A (1995): "'Såna' och 'riktiga karlar'". I U Björnberg, A-K Kollind & A Nilsson (red.): Janus och Genus: Om kön och social identitet i familj och samhälle. Stockholm: Brombergs.

Carl-Gösta Hansson: *Fackliga karriärer.* Umeå: Boréa 1996

En central utgångspunkt för Carl-Gösta Hanssons avhandling *Fackliga karriärer* är att karriärer bör analyseras som en kombination av individuellt handlande och olika organisationsförhållanden. Karriärer handlar om mötet mellan individer – med olika intentioner och resurser – och en organisations mer eller mindre institutionaliserade urvalsmekanismer. Men vad kännetecknar just fackliga karriärer? Hur ser de typiska karriärvägarna ut? Hur initieras de och vilka är de centrala resurserna för fortsatt fackliga karriärer? Till frågor av detta slag knyts en ytterligare fråga där ett bredare makt- och kontrollperspektiv läggs på karriär och urval. Innebär, undrar författaren,

befordran till ledande positioner inom fackföreningsrörelsen också tillträde till en avgränsad, styrande elit?

Mot bakgrund av dessa problem söks fördjupande perspektiv i samhällsvetenskapliga karriär- och elitteorier. I det förra fallet ligger betoningen på Edgard Scheins organisationspsykologiska karriäransats kombinerad med en symboliskt interaktionistisk syn på medvetande och identitet, yrkesroll och status. Sammantaget innebär detta val av teoretiska utgångspunkter en ganska stark betoning på karriärer som en fortlöpande socialisations- och läroprocess. I detta karriärteoretiska sammanhang görs vidare en del viktiga distinktioner av karriärbegreppet. Förutom vertikal rörlighet har karriärer ytterligare två dimensioner, nämligen cirkulär och radial rörlighet. Cirkulär och radial mobilitet äger rum på en och samma nivå, men syftar i det första fallet på individers rörelse mellan olika funktionsenheter och i det andra på rörelser i riktning mot verksamheter av central betydelse för organisationen.

När författaren så övergår till sociologiska och andra samhällsvetenskapliga elitteorier görs detta inledningsvis från en kritisk granskning av Robert Michels arbete om den "järnhårda oligarkilagen", dvs. tesen om fåtalsväldets absoluta ofrånkomlighet i allt organisationsliv. Hansson betonar att hans avsikt inte är att pröva oligarkilagen. Även om Michels arbete innehåller en del viktiga insikter om demokratins strukturella problem är oligarkitesen knappast empiriskt prövbar; den är vag, blandar samman problem på olika analysnivåer och innehåller en rad outtalade förutsättningar (som att all centralstyrning nödvändigtvis innebär elitstyre). Mer precisa och empiriskt användbara kriterier för elitstyre finner författaren i Nadels kriterier för en social elit. En elit är, från dessa utgångspunkter, en avskärmad, självmedveten social gruppering som utövar väsentligt inflytande över en viss organisation och dit tillträdet är styrt och begränsat.

Avhandlingens empiriska material härrör nästan uteslutande från intervjuer med 60 inflytelserika fackliga aktörer. För att få kontraster och jämförelsepunkter har författaren valt intervjupersoner från olika huvudorganisationer – LO, TCO och SACO – och från några av dessa huvudorganisationers större medlemsförbund och vidare personer med uppdrag på skilda hierarkiska nivåer; från avdelnings- och distriktsordföranden upp till och med styrelseledamöter i huvudorganisationen.

På grundval av en sammantagen bild av karriärdata från undersökningsgruppen renodlas tre fackliga karriärtyper, typer som bildar en viktig utgångspunkt för senare empiriska redovisningar och analyser. Två av dessa karriärvägar – *förtroendekarriären* och *ombudskarriären* – innebär att aktörer går in på låg nivå i organisationen. Från lokala uppdrag i avdelningar (eller sektioner) leder ombudskarriären till positioner som centralt placerad ombudsman (direkt eller via positioner som t.ex. avdelningsombudsman) och slutligen till olika toppositioner. Förtroendekarriärens lokala uppdrag avlöses av positioner som förbundsstyrelseledamot och leder därifrån vidare

till toppositioner. Ombuds- och förtroendekarriärerna är utpräglat successiva, till skillnad från den tredje karriärvägen, *tjänstekarriären.* Denna karriärström innebär att aktörer övergår direkt från en extern arbetsmarknad till positioner som tjänstemän på centrala nivåer och därifrån vidare till toppositioner. Två förhållanden är i detta sammanhang värda att särskilt noteras. För det första variationerna i tidsmässiga karriärinvesteringar. Ombudskarriären och förtroendekarriärerna är, med den långa startsträckan i lokal facklig verksamhet, tidskonsumerande medan tjänstekarriären däremot kan betraktas som relativt tidsekonomisk. För det andra tyder intervjumaterialet på väsentliga skillnader mellan huvudorganisationerna. Ombudskarriären dominerar uppenbart inom LO. I SACO är tjänstekarriären relativt gångbar medan det i TCO tycks väga ganska jämnt mellan ombuds- och förtroendekarriärer.

Kvalitativt betonade avhandlingar har ofta en empirisk detaljrikedom som är svår att göra rättvisa i en sammanfattning. Följande generella resonemang om aktörers aktiva val och organisationssammanhangens villkor och begränsningar kan dock uppfattas som särskilt centrala.

För att göra karriär måste aktörer utveckla olika typer av resurser eller, uttryckt på ett annat sätt, investera i olika typer av kapital. Karriär fordrar framför allt upparbetade organisationskontakter. Genom ett sådant nätverkskapital uppmärksammas aktörer och kommer ifråga för nya uppdrag, men nätverkskapital har också en legitimerande funktion; för att vinna de allra högsta positionerna förutsätts att man är känd bland andra fackligt aktiva. Variationerna i betydelsen av detta slags kapital blir tydligt om vi tar fasta på de olika karriärtyperna.

Ombuds- och förtroendekarriärerna är, som tidigare påpekats, successiva. Under ganska lång tid förbereds vertikala avancemang genom cirkulär och radial rörlighet på lokal nivå. Språnget från lokal till central nivå handlar för aktörer i denna karriärström i viss grad om att befinna sig i nischer där sannolikheten att bli vald ökar. Karriärer kan befordras genom att aktörer tillhör ett geografisk område, en stor avdelning eller en speciell yrkesgrupp som det anses vara viktigt att ha representerad i centrala styrelser. Men nischer kan också förvärvas genom att aktörer utför starkt profilerade insatser och med hjälp av sådana insatser bygger upp kontaktnät. För aktörer i ombudskarriären är den informella rekryteringen från hierarkiskt överordnade central, inte minst för tillträdet till de allra högsta positionerna. Men för de avslutande karriärstegen krävs samtidigt legitimering i organisationen; tillträdet till toppositioner förbereds därför med tjänster som innebär hög synlighet.

De informella och ganska diffusa karriärkriterierna är mindre utpräglade i tjänstekarriären än i ombudskarriären. Tjänster tillsätts av intervjumaterialet att döma såväl genom mer informell, starkt personbunden rekrytering som med hjälp av mer formella ansöknings- och meritgranskningsförfaranden.

De informella urvalsmekanismernas betydelse ökar emellertid när aktörerna från en extern arbetsmarknad väl gått in på en relativt hög nivå i de fackliga organisationerna. Inom framför allt TCO och dess förbund är det vanligt att fackliga tjänstemän rör sig mellan olika förbund och mellan förbund och huvudorganisation. Aktörerna tar tillvara det kontaktnät som varje ny position ger och uppdragsgivaren får möjligheter att på nära håll studera och bedöma kandidater. På denna högsta nivå av den fackliga karriären framträder starka likheter mellan ombuds- och tjänstekarriärer. I båda fallen nås toppositioner först efter tjänstgöring på förbundskanslier och i båda fallen har radial mobilitet, från perifera till mer centrala arbetsuppgifter, en strategisk betydelse.

Avhandlingens avslutande problem rör elitstyre. Är det så att befordran till ledande positioner inom fackföreningsrörelsen också innebär tillträde till en avgränsad, styrande elit? Det finns, menar författaren, förvisso tecken på detta och framhåller särskilt de informella urvalsmekanismerna. Men sådana exklusivitetstendenser motverkas och balanseras samtidigt på olika sätt. Den representativa demokratins formella ordning är en sådan motkraft. Men, och det uppfattar jag som huvudpoängen i resonemanget om elitstyre, problem av detta slag får inte behandlas statiskt; när organisationer ställs inför nya utmaningar och förändras kan också makt- och kontrollresurser komma att glida. Under de senaste åren har en väsentlig tyngdpunktsförskjutning ägt rum inom fackföreningsrörelsen; det lokala fackliga arbetets betydelse har vuxit i förhållande till det centrala. Dessa förändringar har sammansatta orsaker. *En* orsak kan knytas till den starkare ställning som lokala förtroendevalda fått genom de arbetsrättsliga reformerna. De lokala företrädarna har fått ett vidare ansvarsområde och efterhand tillägnat sig högre kompetens och status.

Komplexitet och tillförlitlighet

Åtskilliga humanister och samhällsvetare har under efterkrigstiden intresserat sig för svensk fackföreningsrörelse; det vetenskapliga intresse som kommit att omfatta fackföreningarna kan därmed sägas stå i proportion till den speciella betydelse rörelsen kommit att ha i vårt land. Hansson tar till vara dessa forskningsinsatser, men genom att studera facklig verksamhet just som karriärer expanderar han på ett intresseväckande sätt forskningsområdet; tidigare inte uppmärksammade förhållanden framträder och en del gamla problem ges ny belysning. Avhandlingen *Fackliga karriärer* bryter alltså ny empirisk mark inom ett redan etablerat forskningsområde. Den kritik som kan riktas mot arbetet bör ses mot bakgrund av denna förtjänstfulla originalitet.

Hanssons generella perspektiv på karriärer som kombinationer av aktiva individuella val och begränsande organisationsförhållanden är fruktbart.

Problemet är att de valda karriärteorierna, med dess starka betoning på socialisation, kulturer och symboler, inte i tillräcklig grad motsvarar den vällovliga ambitionen. De teoretiska verktygen för att analysera karriärers mer strukturella aspekter saknas nämligen i hög grad. Överhuvud taget kan man säga att författaren på ganska godtyckliga grunder avgränsar det samhällsvetenskapliga karriärforskningsfältet. Referenser till den omfattande sociologiska och nationalekonomiska forskningen om interna arbetsmarknader saknas så t.ex. helt, men med hjälp av karriärperspektiv av detta slag skulle det omfattande empiriska materialet kunnat ordnas bättre och ges större rättvisa. Med ett internt arbetsmarknadsperspektiv hade det varit möjligt att på mer teoretiska grunder kontrastera olika karriärtyper, tydliggöra karriärers faser och framför allt belysa de strategiska resurser och begränsningar som olika karriärvägar medför.

En kritik av mer allmänt intresse rör avhandlingens metodproblem. Det skall omedelbart sägas att Hansson utnyttjar sitt kvalitativa intervjumaterial väl. Utsagor från intervjupersoner som deltagit i samma händelseförlopp konfronteras och beskrivningen av olika interna förhållanden kontrolleras genom att uttalanden från individer på olika hierarkiska nivåer jämförs. Avhandlingens metodiska brister handlar inte primärt om inre utan om *yttre* validering. Som i så många andra mer kvalitativt betonade forskningssammanhang saknas kompletterande och kontrasterande källor och metoder som skulle kunna bidra till att öka känsligheten, komplexiteten, jämförbarheten och tillförlitligheten. Avsikten med att parallellt använda olika källtyper och olika metoder (oavsett om nu dessa råkar vara kvantitativa eller kvalitativa) är att forskaren skall kunna förvissa sig om att den variation som registreras inte är följd av artefakter i den valda metoden utan avspeglar verklig variation (i detta fall framför allt tillhandahålla en kontroll av det retrospektiva problemet i intervjudata). Olika typer av organisationsdokument hade här kunnat tillhandahålla ett värdefullt kontrastmaterial. Interna utredningar, betänkanden och verksamhetsberättelser inför kongresser i förbund och huvudorganisationer, avtal för olika fackliga funktionärer, lönestatistik och uppgifter om pensionsförhållanden är exempel på källor som skulle kunna ha varit användbara. Alternativa källor av detta slag har naturligtvis sina alldeles egna begränsningar och svårigheter, men de besitter samtidigt – relativt en ensidig användning av den kvalitativa intervjuer – starka sidor, användbara för kontrastering och validering. Det handlar nämligen om ett mer eller mindre *icke-reaktivt* material, dvs. om källor som redan finns till hands och som därmed inte kan misstänkas för att ha utformats för att vilseleda samhällsvetare.

Denna och övrig kritik får emellertid inte skymma det väsentliga. Hanssons avhandling *Fackliga karriärer* är ett ambitiöst sociologiskt arbete som från originella och övervägande produktiva infallsvinklar belyser svensk fackföreningsrörelse. Det skulle knappast förvåna om den kommer att mana

också andra samhällsvetare och humanister att ta fasta på betydelsen av karriärer och karriärmönster inom fackföreningsrörelsen.

KLAS BORELL
Fakultetsopponent
Institutionen för socialt arbete
Mitthögskolan, Östersund

Peter Waara (1996) *"Ungdom i gränsland"*. Boréa bokförlag, Umeå. ISBN 91-972690-1-8

En flykting korsar sitt spår

Jag hade nöjet att opponera på Peter Waaras avhandling "Ungdom i gränsland" för en tid sedan. På kuppen förlorade jag en av mina fördomar. Jag trodde att jag vid min sida skulle ha en tystlåten norrbottning, som i värsta fall inte sa annat än "ooo" på inandningsluften så att säga. Det visade sig vara helt fel. Istället satt där en språksam, välartikulerad ung man, som med heder försvarade den text han av förordet att döma inte utan möda fäst på pappret.

"Det är väl jobbet som formar människan. Det beror på vad man får för jobb"(s 182). Så säger en av de sex unga män, som ingår i Peter Waaras material om unga tornedalingar, som går sista året på teoretisk gymnasielinje i Haparanda. Den handlar om deras framtidsplaner och förväntningar. Mycket riktigt var Waaras utgångspunkt att låta intervjuerna kretsa kring, som han säger, mer eller mindre strukturerade teman om attityder till lönearbete. Men – visade det sig – arbetet kunde inte isoleras från andra livssfärer och spontant ledde ungdomarna över intervjuerna på frågor om hur de relaterar sig till lokalsamhällets värderingar och livsstilar samt till det lokala traditionella könsrollsmönstret. Inte minst bidrog de tjugo unga kvinnorna i materialet till att dessa två teman kom i fokus. Den sociala kontrollen i lokalsamhället, som särskilt flickorna upplevde starkt negativ, kom att diskuteras ganska ingående i fallstudien. Här gjorde Waara alltså en av sina upptäckter. Han har själv ej minnen av negativ social kontroll från sin hemtrakt utan snarast av ett förlorat paradis. En sannolikt inte oväsentlig könsskillnad kommer alltså till uttryck redan här. Metodologiskt strävar, som Lars-Göran Karlsson, handledaren uttryckte det, Waara nämligen efter att försöka "go foreign". Waara är i själva verket så förtrogen med bygden att en allvarlig hemmablindhet hotar. Visst andas studien för en sörländska mycket av sk byfräsare och norrlänning. Samtidigt känns ungdomarnas röster ofta välbekanta. Jag har som ungdomsforskare arbetat med material från olika delar av

Sverige – i synnerhet utanför rena storstadsområden – under både 70 – och 80-talen. Vad är då nytt? Jo, t ex lyckas Waara väl fånga den självmedvetenhet och reflexivitet, som ungdomarna ger uttryck för och han bidrar med att lyfta fram det öppna erkännandet av motsättningarna mellan ungdomar, som enbart talar svenska och ungdomar som är tvåspråkiga, dvs behärskar både svenska och finska. De förstnämnda tänker flytta, de sistnämnda tänker ofta stanna kvar i Tornedalen, för det mesta dock med en tillfällig avstickare till annan ort för kvalificering genom studier till de olika medelklassyrken, som de tänker satsa på. Stora delar av nöjesutbudet är bildligen talat stängt för dem, som enbart är svensktalande, eftersom det är i Torneå det finns pubar och diskotek. I Haparanda handlar fritidsutbudet mer om möjligheter till "disciplinering av kroppen", dvs olika former av idrott och motion.

Prologen till avhandlingen är en s k reseberättelse, som har i det närmaste skönlitterära kvalitéer. Det är helt uppenbart att Tornedalen – åtminstone den södra delen – är en trakt som författaren älskar. Älvdalen... fisket, jaktmöjligheterna och mentaliteten, som märkligt nog för en gränstrakt är en "antingen-eller-mentalitet", är ingredienser i ett oefterhärmeligt lyckligt barndomsland för författaren. Här finns egentligen allt och till detta skall ungdomarna integreras och själva sedan bli en del av den kulturella reproduktionen tycks författaren ibland hoppas. Men, det finns ett stort men, någonting annat lockar! Idag kommer inte det moderna genom väckelse, laestardianism och korpelarörelse[1] utan genom medier av allehanda slag och individuella livs- och utbildningsplaner. Jag saknar en idéhistorisk resonansbotten i texten, kanske i form av en notapparat, eftersom jag misstänker att den starka sociala kontrollen delvis har sin förklaring i religiositeten, som måhända i högre grad reproduceras i kvinnoled än mansled. Flickorna talar om skvaller, trångsynthet och ryktesspridning. Visserligen dyker resonemang om kopplingen till religionen upp i någon av gruppintervjuerna med flickor och vi får t o m veta att den äldre generationen i någon av byarna i Tornedalen tänker ungefär så här: "Huja, vad hemskt att prästen är i djävulens klor". Denne präst utmärker sig genom att vara lite mer folklig och ung som en av flickorna säger. Att inte närmare behandla detta tema kan ses som ett tyst samförstånd kring ett tabubelagt ämne, vilket knappast hade ingåtts om intervjuerna gjorts av en oinvigd. Ämnet är laddat och det vet författaren och lämnar det. Den oinvigde hade säkert blivit mer nyfiken och ställt följdfrågor.

Avhandlingens mest spännande kapitel är de som ägnas åt analysen av materialet, dvs 4, 5 och 6. Analysen sker i tre steg från en mer konkret till en mer abstrakt nivå. I kapitel 6 presenterar författaren sina typfall. Han gör en idealtypologisering, som ligger nära den form som Anthony Giddens föreslår, dvs idealtyperna konstrueras utifrån empiriska erfarenheter snarare än utifrån spekulationer om förmodade förhållanden (s 166). I Waaras material

är typfallen fyra till antalet. Det är traditionalisten "Anders". Det är han som redan presenterats i det inledande citatet. Han tänker bli polis. Hans könsidentitet är polär, dvs traditionellt manlig och han tänker tillbringa sitt vuxna liv i Tornedalen. Jag misstänker emellertid att det kan bli svårt för honom att finna någon hågad partner. Kanske förblir han – i likhet med många av traditionens män i Bourdieus Bearn[2] – ungkarl. Nästa typfall är en ung kvinna med snus under läppen, som Waara döpt till entreprenören, "Leena". Hon har flera yrkesplaner allt från läkare till laboratorieassistent. Också hon tänker etablera sig i Tornedalen men hon har en integrerad könsidentitet, dvs är knappast intresserad av traditionalisten,"Anders". "Carola", konventionalisten, är ej förankrad i lokalsamhället och har en polär könsidentitet, mycket, kan man misstänka, därför att hon fått ta hand om sina många bröder och hushållet därhemma, eftersom hennes mamma är död. Hon tänker bli djurskötare. Till slut har vi avantgardisten "Mikke". Han vill lära sig språk och arbeta internationellt med juridik, alternativt bli författare. Han ska göra lumpen vid en tolkskola, bl a därför att han kan ryska, men intressant nog kan han ej finska trots att hans mamma kommer från Finland. Han var engagerad i miljörörelsen och antirasistgruppen vid intervjutillfället. Utan tvekan vill han lämna lokalsamhället och han har enligt Waara en integrerad könsidentitet.

Jag vill också betona att jag anser att Waaras teorival i avslutningskapitlet är goda. Han kombinerar Raymond Williams kulturteori med Giddens modernitetsteori. Jag tror inte på ett antingen eller här utan just på en kombination. Williams är mycket upptagen av historiens, traditionens inflytande och tolkning i nuet och Giddens teoribildning pekar som bekant in i framtiden. Att Waara inte använt Giddens begrepp "pure relationship" är dock enligt min mening en brist, eftersom jag tror att det är det den s k integrerade könsidentiteten handlar om, en strävan efter jämställda relationer i parförhållanden. Att vuxenblivandet är en mer diffus process idag än tidigare kan vi vara eniga om. Förresten har ni tänkt på så lika Waaras typfall är Robert K Mertons anpassningssätt i hans berömda anomiteori? Dock saknas bland dessa teoretiskt inriktade ungdomar den typ, som slår till reträtt i Mertons typologi. Det är ingen som så att säga vägrar att bli vuxen i den meningen att de inte tänker vidareutbilda sig.

Waara gör också en exposé över svensk ungdomsforskning och efterlyser mer av kontextavhängig sociologisk ungdomsforskning och framhåller den s k ungdomskulturforskningens korta tradition i Sverige. Han påpekar också att den mest uppehållit sig vid storstadens estetik och stilar. Waara vill råda bot på detta genom att undersöka ungdomars vuxenblivande i den s k periferin, dvs i glesbygden. Det är emellertid påtagligt hur det lokala och det globala möts i studien och ger upphov till nya möjliga identiteter. Att boken är en smaklig produkt från ett relativt ungt förlag förtjänar att påpekas. Min spontana reaktion, när jag såg boken första gången var att den är vacker, men

jag blev fundersam över vad omslagsbilden kunde betyda. På bilden syns en vit vägg mot det djuplila omslaget och en trappa, som leder upp till en knappt urskiljbar öppen dörr. Ja, här finns plats för flera tolkningar! Inte en människa finns på bilden, men båda författaren och ungdomarna lär vi känna ganska väl i texten, någonting som utmärker det kvalitativa tillvägagångssättet. Har Waara utlämnat ungdomarna? Knappast. De behandlas med respekt och värme genom hela boken.

Att kanske i synnerhet den kvinnliga läsaren sedan kan efterfråga lite större fantasi, när det gäller förändringspotentialen i ideologier om "den rätte" och "drömkillen" är kanske att begära för mycket. Ett rationellt manligt drag tycks nämligen ibland hämma författaren. Den läsare, som undrar över hur flyttningsströmmen ser ut i faktiska tal (fördelat t ex på kön och ålder) får emellertid själv gå till statistiken. Det är fallstudien, dvs det kvalitativa materialet, som tar det mesta av författarens energi och skaparkraft i anspråk i detta sammanhang.

Gränslandsmetaforen är giltig på flera sätt. Ungdomarna bor vid gränsen mellan Sverige och Finland. De svensktalande kan råka ut för skällsordet "hurrit", dvs "svenskdjävel" i Kemi i Finland liksom ungdomarna löper risk att bli kallade "finndjävel" i Kalix i Sverige. De befinner sig mellan uppbrott och inordning, mellan det traditionella och det moderna och mellan glesbygdslivet och föreställningarna om (och ibland vissa direkta eller indirekta, t ex äldre syskon som flyttat, erfarenheter av) storstaden.

ANITA DAHLGREN
Fakultetsopponent
Sociologiska institutionen
Lunds universitet

NOTER

[1] Korpelarörelsen är enligt Nationalencyklopedin (11 bandet 1993) en profetisk extatisk väckelserörelse i övre Norrland under 1930-talet. Den uppstod kring den 28-årige Toivo Korpela från Finland.

[2] Se t ex Broady (1990) "Sociologi och epistemologi" s 244 -248 HSL förlag, Stockholm

Recension av Sven-Erik Karlssons avhandling, *Natur och kultur som turistiska produkter; En början till en sociologisk analys,* Monograph from the Departement
of Sociology, University of Gothenburg no 52, 1994

Karlssons avhandling om turism är, tror jag, den första sociologiska i Sverige. Det var därför med extra stort intresse som jag läste den. Avhandlingen, som vid första genomläsningen kan synas något fragmentiserad,

är i själva verket mycket läsvärd, och dess olika delar ingår i ett väl genomtänkt helhetsperspektiv.

Den fulla förståelsen för och fiffiga nyckeln till dess dispostion och uppläggning ges dock först i slutkapitlet. *Arbetet betraktas där,* utifrån den amerikanske geografen Jakles bok om 1900-talsturismen i USA (The Tourist. Travel in the Twentieth-Century North America), *som en bildningsresa med resebehov, förberedelse och planering av resan, avfärden, själva resan,vistelsen på resemålet, hemresa, hemkomst samt bearbetning av minnen från resan.* Avhandlingen kan då i den mytomspunne Robert Pirisgs anda (Zen och konsten att sköta en motorcykel, Lila – en studie i moral) ses som en yttre handling i form av en resa, och en inre som berör epistemologi, vetenskapsteori, (livs-)filosofi och kunskapssökande, där de inre och yttre resorna är ömsesidigt relaterade och befruktar varandra. Min recension knyter nära an till Karlssons avslutande anvisningar för hur avhandlingen bör läsas och uppfattas.Den inleds därför med en sammanfattning av innehållet.

Resebehovet, kapitel 1 i Karlssons forskningsresa, har då sina rötter i Länsstyrelsen och högskolans i Karlstad regionalpolitiska forskningsgrupp som uppmärksammat etableringen av sk naturismföretag i den värmländska naturen, och i debatten om kommersialiseringen av naturupplevelser. Den har också sina rötter i den begynnande kulturismen i Värmland. För att problematisera turismfältet användes litteraturstudier, särskilt av makrosociologisk karaktär, liksom den "gryende" turismforskningen.

Förberedelser och planering av resan, kapitel 2, berör vilken forskningsstrategi som skall väljas. Karlsson är här inriktad mot upptäcktens och reflexionens väg, där improvisation, känsla, iderikedom och senitizing concepts ("spårhundsbegrepp") används för att formulera hypoteser i Glasers och Strauss anda. Karlsson hänvisar också till Hammarsleys och Atkinsons reflektiva forskningsprocess med en syntes av naturralism och positivism. En annan inspirationskälla utgörs av den engelska historikern Carr från vilken Karlsson insett vikten av ett historiskt perspektiv på turismen : "Historia är en dialog mellan dagens och gårdagens samhälle". Bourdieus betoning av betydelsen av att "erövra" olika forskningsfält har också utövat stor påverkan på Karlssons arbete.Ytterligare en viktig idégivare till Karlssons forskningsstrategi är Giddens som i sin strukturationsteori diskuterar det mänskliga handlandets möjligheter och begränsningar. Detta medvetandegör Karlsson om att denne måste beskriva och analysera relationen mellan turismens struktur och aktörer.

Vid *avfärden,* kapitel 3, diskuterar Karlsson olika innebörder i begreppet "turism" utifrån en semiotisk, samhällsvetenskaplig-humanistisk-teoretisk, och politisk administrativ utgångspunkt. Den första berör då grundbetydelsen av "turism" och de känsloassociationer som är kopplade till begreppet, den andra gäller turismens essens/gemensamma nämnare och hur turismen

är kopplad till det samhälleliga rummets struktur, medan den tredje avser hur begreppet definieras och operationaliseras administrativt i den officiella statistiken och i Sveriges Turistråd s k Sverigemodell. Den semiotiska innebörden ligger senare till grund för avsnittet om turismens historia, medan den politiskt administrativa används som underlag för diskussion om turismens ekonomiska och politiska betydelse och den samhällsvetenskapliga-humanistiska utgör basen för avsnitten om analyserna av turismen utifrån en sociologisk referensram.

I resan bort, kapitel 4 och 5, redogör Karlsson för turismens historia och vad som kännetecknar näringen, ända från turismen i Egypten 1500 f kr, över romarriket, pilgrimsresor och kunskapsresor fram till 16- och 1700-talets bildningsresor och senare också vetenskapliga resor. Vidare behandlas den moderna turismens framväxt under 1800-talet i form av borgarklassens resor till badorter, till landet och ut i naturen och senare,under 1900-talet, framväxten av arbetarklassens turism först i form av gökottor och söndagsutflykter, därefter i form av en mer rörlig turism i form av cykel, campingtält och – så småningom – bil och husvagn. Ännu senare, i början av 1960-talet när flyget byggs ut, startar charterresorna på allvar. En, av flera intressanta iakttagelser, som Karlsson gör är att när turismen breddas från borgarklass till arbetarklass, så förändras dess individualistiska karaktär till att bli mer kollektiv. Ett annat intressant faktum är att begreppet turism härstammar från den engelska borgarklassens d v s adelsynglingarnas bildningsresor " le grand tour" under framför allt 1600 – och 1700 – talen. Begreppet " tur" syftar här på en resa från hemorten till en annan eller andra orter.

Samhällsvetenskapligt teoretiskt kan turismen däremot beskrivas som en anti-vardaglig verksamhet. Denna innefattar en mängd olika aktiviteter vars huvudsakliga kategorier är: *bildning/självutveckling eller karneval,* vilka antingen utövas i *centrum eller i periferin.* Från dessa båda begreppspar konstrurerar Karlsson senare också en egenskapsrymdsom utgör en av avhandlingens centrala analysinstrument.

Politiskt-administrativt kan turismen, utifrån den s k Sverigemodellen, definieras som "företeelsen att många människor reser och övernattar utanför den egna kommunen" Beroende på motivet till resan uppdelas dessutom turismen i rekreationsturism och affärsturism och själva näringen i besöksnäring, övrig turistindustri och övrig fritidsindustri. Av visst intresse är också att riksdagen formulerat tre mål för turismen: det rekreationspolitiska som berör möjligheterna att göra turism och rekreation tillgängliga för så många som möjligt, det regional- och sysselsättningspolitiska som syftar till att medverka till en regional balans och stärka sysselsättningen, särskilt i glesbygdsområden och det valutapolitiska som syftar till att stärka handelsbalansen genom att få fler svenskar ochutlandsturister att semestra i Sverige.

I Karlssons turistresa, kapitel 6,7 och 8 anses *framkomsten och vistelsen på resmålet* utifrån Jakles bok som en slags klimax där turismen kan tolkas

och förstås utifrån en sociologisk referensram. Det är också i denna referensram som tyngdpunkten i avhandlingen återfinns. Karlsson hämtar här friskt inspiration från en rad olika sociologer dels från sådana som specifikt analyserat turismen t ex Krippendorff och Urry dels från mer generella sociologiska teoretiker t ex Habermans, Offe, Giddens och Lash. Karlsson ansluter sig här till den materialistiska historieuppfattningen med ekonomin som grundläggande strukturell sfär och inom vilken materiella och immateriella resurser som turistiska attraktioner varugörs och kommersialiseras, vilket medför risker för att de reella mänskliga behoven inte tillfredsställs.

Karlsson poängterar här särskilt – utifrån Habermans och Offe – de spänningar som finns mellan det ekonomiska, det politiskt adminstrativa och det sociokulturella systemet. Dessa avspeglas bl a i motsättningarna mellan turismens sociala och politiska mål, och i samhället som en konfliktarena mellan enskilda och kollektiva aktörer. Där bestämmer framför allt de ekonomiska aktörerna med stora maktresurser samhällsutvecklingen, men maktförhållanden kan samtidigt ändras och framtiden är därför oförutsägbar. Samhällsförändring utgör därför en viktig nyckel för att förstå turismens situation och framtida utveckling. Författaren instämmer, med viss reservation, i Lashs och Urrys tes om att vi befinner oss i en dramatisk övergångsfas från ett organiserat till ett desorganiserat kapitalistiskt samhälle, men att Sverige i kraft av sin starka organisering relativt sent kommit in i denna övergångsfas.

När det gäller turismen som näring refererar Karlsson till klassisk sociologisk tradition i form av Smelsers teorier och analyser av näringslivet, där detta utgör ett socialt undersystem i samhället, med inbördes realterande enheter för produktion, distribution, och konsumtion av varor och tjänster. Vad gäller just distributionen ansluter sig Karlsson till den amerikanska turismforskaren Mac Canell och dennes semoitiska synsätt på turistattraktioner som en relation mellan en markör, en sevärdhet och en turist. I Karlssons idérika soicologiska referensram turisten ses också turisten, utifrån bl a Brulin och Svedberg, som en social aktör till skillnad från den neoklassiska "the economic man" Detta innebär att individerna är beroende av andra och av den miljö de befinner sig i, att fler perspektiv och aktörer än de rent ekonomiska påverkar handlandet och, slutligen, att aktörernas handlingar inte behöver vara konsekventa utan kan vara motsägelsefulla Karlsson placerar också in den turistiske aktören i en social struktur och kultur utifrån Therborns idéer om sociologins grundläggande perspektiv.

I den sociologiska referensramen ingår också en analys av den turistiske konsumenten utifrån några olika utgångspunkter; sociodemografiska, livsstilsmässiga (med anknytning till bl a Urry), traditionell klassanalys, särskilt av den nya tjänsteklassen/medelklassen (Lash, Urry, Thrift, Brante,) liksom en analys av stil, smak, tecken och konsumtionskultur ur ett postmodernistiskt perspektiv (med hänvisning till bl a Featherstone,Bourdieu och Baudril-

lard). Karlssonpoängterar här speciellt Urrys kategoriseringar dels av turister som representerar "den romantiska blicken ("gaze"efter Focault) dels av dem som representerar "den kollektiva blicken" Båda kan ses som utryck för "en turistisk blick", där skillnaden mot det vardagliga utgör det grundläggande. Den romantiska blicken baseras på att jaget inte kan återfinnas i i samhället utan i ensam kontemplation med naturen. Det är just denna typ av turism som utgör den moderna turismens första form och innehåller de grundläggande element, som också återfinns i Karlssons egen typologi nämligen bildning och självutveckling. Den "kollektiva blicken" karaktäriseras däremot av ett stort antal människor som tillsammans "ger "atmosfär och en känsla av karneval (jfr Karlssons term i sin egenskapsrymd: "karnevalens turism"). De olika typerna av turism kan också relateras till klasser där "den kollektiva blicken" anknyter till arbetarklassen och "den romantiska blicken" till borgarklassen (i nutid av Urry benämnd "den individualistiska tjänsteklassen"). Denna senare klass antas främst prägla den nutida konsumtionskulturen och det postmoderna samhället, företeelser som är av strategisk betydelse för turismens utformning.

Hemfärden representerar enligt Jakle en tid av allt mindre äventyr och i Karlssons hemresa, kapitel 9, diskuteras turismens konsekvenser, Här utreder Karlsson grundligt vad som menas med en konsekvens t ex om de är avsedda eller inte (utifrån Elster och Giddens) om de är återkopplande dvs påverkar förutsättningarna för nästa handling (Giddens, Therborn, Stinchcombe) och Mertons distinktion mellan funktioner som innebär att system består, och dysfunktioner, som minskar systemets möjligheter att överleva. Dessa generella idéer kopplas fyndigt samman med analyser av ekoturism och grön turism.Vidare analyserar Karlsson turismens ekologiska effekter och miljöeffekter, liksom, utifrån Giddens dess rumsliga effekter, dvs var finns och utvecklas olika former av turism. De sociala och kulturella effekterna analyseras utifrån Tönnies teori om Gemeinschaft och Gesellschaft där turismen snarast skapar distans mellan människor än personlig närhet. Skälet tycks framför allt vara den monäterisering som bl a Simmel och Asplund beskrivit, och Krippendorf empiriskt har belagt. Karlsson anser också, utifrån Abercrombies idéer om "cultural lag", att vi relativt lätt kan konstatera de ekonomiska och politiska förändringarna, medan turismens sociala och kulturella förändringar är svårare att dokumentera och uppmärksamma.

Under sin hemfärd reflekterar Karlsson också över strategier för att motverka den kommersialiserade massturismen (i Karlssons marxistiska terminologi:"varugörandet som dominerande kraft") Han refererar här till flera kända forskares idéer; Krippendorfs mjuka humanitära turism, Murphys lokalsamhällesorienterade turismstrategi och Aronssons hållbara turismsystem. Dessa forskare pläderar utifrån en normativ utgångspunkt för en turism med ökad lokal kontroll, större hänsyn till lokalbefolkningens intressen, mer diversifierad ekonomi, större hänsynstagande till miljön och

minskad sårbarhet, ofta tillsammans sammanfattade i termen "hållbar utveckling". Bristen på precisa begrepp och otillräckliga analyser av vad som orsakar turismens negativa konsekvenser gör att Karlsson överhuvudtaget är tveksam till den normativa turismforskningen även om han delar dess utgångspunkter.

Vid *hemkomsten,* kapitel 10, börjar Karlsson fundera över sina *reseminnen* och de upptäckter som gjorts. Särkilt reflekterar författaren över vilka nya forskningsresor som bör göras och vilken fortsatt samhällsvetenskaplig forskning som bör bedrivas. Denna kan sammanfatttas som historiskt orienterad forskning om turismens utveckling, metodiskt orienterad forskning för att kunna bedriva bättre empiriska undersökningar, arbetslivsorienterad forskning om den produktiva delen av turismnäringen, konsumtionsorienterad forskning om könsgenerations- och klasskillnader och orsaksorienterad forskning om hur hållbar turismutveckling kan uppnås.

Min sammanfattning av avhandlingen är ganska lång, eftersom jag önskat visa på den nästan unika bredden i den sociologiska referensramen, och på författarens uppfinningssrikedom när det gäller att tolka och förstå olika turistiska fenomen. Min kritik av avhandingens teoridelar utgör därför främst marginella reflexioner. Dock anser jag att Karlssons centrala egenskapsrymd baserad på bildning/självutveckling och karneval (liksom den rumsliga dimensionen centrum-periferi) är otillräcklig för att täcka in vissa "nya" former av turism som t ex off-piståkning, avancerad bergsklättring, fallskärmshoppning, överlevnads resor m m. Denna nya turism är inressant både för att den expanderar men också för att den kan tolkas som uttryck för nya livsstilar i det postmoderna samhället. Möjligen bör därför dimensionen äventyr/utmaning infogas i Karlssons egenskapsrymd.

Karlsson poängterar flera gånger i sin framställning också betydelsen av "turistens kollektiva blick" som baseras på närvaro av ett stort antal människor, ger atmosfär och en känsla av karneval. Denna företräds främst av arbetarklassen. Kontrasten utgörs av medelklassens /i det nutida samhället tjänsteklassens "romantiska blick" som uttryck för bildning, självutveckling, avskildhet, tillbakadragande och ett andligt förhållande till det objekt som betraktas. Ett talande exempel på dessa skilda förhållningssätt bland olika klasser utgörs av beskrivningen av järnvägens historia. Schivelbusch konstaterar i sin analys att första och andra klass befolkades av borgarklassen, i en atmosfär kännetecknad av lugn, få passagerare att samtala med, liten lust att prata med varandra, studielektyr och läsning. I tredje och fjärde klass uppehöll sig däremot arbetarklassen i en miljö som bestod av ett enda rum med skratt, samtal och möjlighet till förtäring. Det förefaller därför som om dimensionen individualism-kollektivism också borde ingå i Karlssons egenskapsrymd.

Åtskilliga gånger beskriver författaren vikten av kommunikation och av olika media. I postmodernismen flyter t ex kulturproduktion och konsumtion

samman (åskådare-publik, interaktiva media), liksom tecknen och vad de representerar (TV, annonser, video, datorer, resebroschyrer, hologram). I den postmodernistiska resan behandlas bl a följande: reklamaffischer, varuhus, boutiquer, guideböcker, barnprogram på TV, förväntad verklighet via TV,vykort o s v. Uppenbarligen är massmedias "beskrivningar" av verkligheten betydelsefulla för turismen; Vilken roll för turismen spelar t ex TV:s bilder av andra länder och kulturer, annonser, affischer, vykort, fotograferandes framväxt, egna filmer och videokameror? Karlsson behandlar utvecklingen av järnväg, ånga, ångbåt, cykel, bil och flyg – däremot utesluter han fotografering och massmedia. Detta val förefaller inte, särskilt utifrån den här gjorda beskrivningen, som alldeles självklart och Karlsson motiverar det heller inte.

I avsnittet om" den livsstilsproduktive turistiska konsumenten" anger Karlsson bl a att konsumtionen bör beskrivas och analyseras utifrån konsumentens sociala tillhörighet ochidentifikation. Nu definieras just livsstilsbegreppet på en mängd olika sätt av olika forskare alltifrån Webers idér om "hur vi utformar de resurser och tillfällen som klassbakgrund, traditioner, utbildning och marknad består oss", över den amerikanska traditionen som närmas beskriver hur vi utnyttjar vår disponibla inkomst till t ex Zetterbergs uppfattning om livsstilar som "de sammhängande element i livspraktken som utövarna delar med varandra, men icke med andra, och som de upplever som synnerligen engagerande. Någon djupare diskussion om livsstilsbegreppet för dock inte Karlsson, och den empiri som här redovisas förefaller att närmare knyta an till marxistiska klassbegrepp än till Weberianska livsstilar. Analyserna utifrån Veblen kunde med fördel utvidgats och begreppet "conspicious consumption" använts som analysinstrument för att t ex förstå och tolka lyxturislmen i form av t ex behovet av att rekreera sig på Mauritius. Den typen av utgångspunkt tycks mig mer fruktbar för att förstå vissa turistiska fenomen än den marxistiska om "verkliga" och skapade/ kommersialiserade behov, som ofta leder in i en återvändsgränd.

Vad gäller metodvalet, så konstaterade jag inledningsvis att Karlsson hämtat inspiration från bl a Glaser och Strauss, Hammarsley, Atkinson, Carr och Bourdieu. Möjligen kan man invända att denna metodologiska överbyggnad på ett sätt är väl ambitiös i förhållande till Karlssons egna metoder: läsning av broschyrer och facktidningar, intervjuer, tolkning av officiell statistik och deltagande i konferenser. Jag sätter också ett litet frågetecken för att Karlsson säger sig använda den arbetsmetod som Glaser förordar, men inte lika systematiskt. Skälet är bl a att Glaser själv just understryker kravet på systematik. Det finns, tycker jag, allmänt en oroande tendens i sociologiska avhandlingar att ställa lägre metodologiska krav på okonventionella metodansatser typ "grounded theory" och på "mjukdatasociologi" än på traditionella "positivistiska" metoder. Risken är att man till slut karakteriserar alla typer av studier, nästan oberoende av metodval, som

vetenskapliga. Karlssons noggranna metoddiskussion gör dock att min kritik här inte väger särskilt tungt, även om jag tycker att författaren kunde förhållit sig något mer kritisk till den egna empirin.

Slutligen gäller också, att Karlssons empiri om aktuell turism är något begränsad, och kanske en smula för centrerad till Värmland. Jag tror mig t ex veta att en granskning av examensarbeten vid högskoleutbildningarna i turism i Kalmar och Östersund skulle kunnat tillföra aktuella data om särskilt svensk turism. Dessa hade författaren kunnat använda för att ytterligare pröva sin idéform att (turism-) konsumtionen bör analyseras utifrån konsumentens sociala tillhörighet och identifikation.

Sammanfattningsvis gäller att styrkan i Karlssons avhandling främst ligger i de ständigt återkommande, och mestadels lyckade, försöken att uttolka turismen utifrån omfattande klassisk och modern sociologisk teoribildning. Utöver några smärre skönhetsfläckar (Karlssons något primitiva egenskapsrymd, den obefintliga beskrivningen av fotograferingens och massmedias framväxt och den knappa diskussionen av livsstilsbegreppet) har Karlssons uttolkningar ett drag av briljans över sig. Däremot är metoddiskussionen, metodanvändningen och empirin av mer ordinärt slag, utan att för den skull vara bristfälliga Slutomdömet blir att Karlssons avhandling ligger en bra bit över gängse avhandlingskrav, och att läsningen av den utgör ett illustrativt exempel på just den bildning som forskningsresor i turism kan ge upphov till, och som Karlsson själv förespråkar.

Lars-Erik Wolvén
fakultetsopponent
Mitthögskolan, Östersund

Malmø og sosialdemokratiets hegemoni

Peter Billing & Mikael Stigendal, *Hegemonins decennier,* Malmö: Möllevångens Samhällsanalys 1994. [Referanser direkte i teksten.]

I *Hegemonins decennier* vil Peter Billing og Michael Stigendal betrakte den svenske modellen slik den framtrer sett fra Sveriges sørligste storby, Malmø. De ønsker framfor alt å undersøke hvilke mekanismer som skapte sterk integrasjon i det svenske samfunnet i årtiene mellom 1945–85. Nøkkelen til denne integrasjonen finner de i den sosialdemokratiske bevegelsens hegemoni.

Siden forfatterne disputerer i henholdsvis historie og sosiologi, er avhandlingen et tverrfaglig eksperiment. Den kobler to fag med store muligheter til å stimulere hverandre gjensidig. Innen historikerfaget har man beklaget mangelen på synteser basert på fagets mange spesialstudier. Innen

sosiologien har man derimot advart mot tendenser til stadig å konstruere nye teoretiske synteser uten godt nok feste i den historiske virkeligheten. På egen hånd ville kanskje historikeren Billing ha skrevet en tradisjonell byhistorie om Malmøs utvikling i etterkrigstiden, mens sosiologen Stigendal ville ha produsert nok en traktat om «samfunnsmessiggjøringens» fundamentale struktur. Henvist til hverandre må de forsøke å bygge bro.

Avhandlingen omfatter tre nivåer. På det mest abstrakte nivået bygger forfatterne på en politisk-økonomisk analyse av den moderne kapitalismen. På et mellomnivå tar de opp aspekter ved svenske samfunnsforhold i det 20. århundre, særlig i etterkrigstiden. På det mest konkrete nivået analyserer de utviklingen i Sveriges tredje største by, Malmø.

På det teoretiske plan velger forfatterne et marxistisk utgangspunkt, særlig inspirert av den engelske samfunnsforskeren Bob Jessops syntetisering av flere nymarxistiske retninger (Gramsci, reguleringsskolen, 70-tallets tyske statsteorier). I analysen av den svenske modellen legger de vekt på forholdet mellom kjønnene like mye som på forholdet mellom klassene, og de legger like mye vekt på planlegging av det fysiske miljø (boligbygging, byplanlegging) som på økonomisk-politisk planlegging. I sine empiriske analyser av Malmös utvikling kombinerer de kvalitative og kvantitative metoder.

Avhandlingen er disponert i seks deler. Innledningen definerer forskningsproblemet, redegjør for forfatternes vitenskapsfilosofiske ståsted (kritisk realisme), og gir en oversikt over seks forskjellige perspektiver i forskningen omkring den svenske modellen.

Hver av de neste fem delene består av en teoretisk gjennomgang og empirisk oppfølging: I del 2 om kapitalismen er den teoretiske rammen den nymarxistiske reguleringsteorien (i en versjon som legger vekt på arbeidsverditeorien i analysen av arbeidsprosessen), påfulgt av en mer tradisjonell økonomisk historisk gjennomgang av kapitalismens utvikling i Malmø, med særlig vekt på industristrukturen.

Del 3 gjennomgår teorier om klasse og kjønn. Derpå analyseres (på knappe 7 sider) utviklingen av Malmøs klasse- og kjønnsstruktur 1945–85. Begrepet om arbeideraristokratiet og operasjonaliseringen av skillet mellom kvalifisert/ukvalifisert arbeidskraft spiller her en stor rolle.

Del 4 definerer diskursbegrepet (som et bredt ideologibegrep), og benytter seg av Hirdmanns periodisering av to faser i de svenske kjønnsrelasjonenes utvikling, fra husmorsituasjonen til likhetskontrakten.[1] Også interessebegrepet drøftes. Derpå følger en sosialhistorisk gjennomgang av «skötsamhetskulturen»,[2] med særlig vekt på den sosiale integrasjonen gjennom Folkparken og idrettsbevegelsen.

Del 5 inneholder en kort gjennomgang av teorier om at geografiske (romlige) strukturer konstituerer, begrenser og formidler sosiale relasjoner. Dernest defineres nær- og fjernsamfunnet, og disse begrepene anvendes i en analyse av boligstrøk av forskjellig årgang. Tre av disse anses som varianter

av nærsamfunnet: «Kvarterstaden», en arbeiderbydel (Möllevången), og «grannskapsstaden». Sistnevnte betegner 50-tallets sosiale boligbygging der noen av de mellommenneskelige båndene fra «kvarterstaden» ennå er inntakt. Derpå følger 60-tallets store drabantbyer, basert på masseprodusert bygging, selve inkarnasjonen av fjernsamfunnet.

Delene 2 til 5 er relativt korte (35 sider i gjennomsnitt), mens del 6 er på 150 sider. Denne delen er ment som en syntese. Teorikomponentene fra de tidligere delene skal settes inn i en større sammenheng. Teorikapitlet (6.1) tar opp teorier om «Vergesellschaftung», med referanse til Joachim Hirsch og Bob Jessop. «Församhälleligandesett» indikerer en kobling av ulike strukturer (systemintegrasjon) som skaper en historisk blokk, og sosial integrasjon (temporære kompromisser mellom sosiale krefter) som skaper hegemoni. Til tross for at forfatterne for det meste knytter teorien til Antonio Gramsci, ser man her en klar tankefigur fra den klassiske sosiologien, nemlig problemet om «orden»: «Kanske kan en teori om församhälleligandesätt sprida nytt ljus över hur samhället under efterkrigstiden kunde hänga ihop» (s. 213).

Videre i del 6 skal sambandet mellom de tidligere diskuterte empiriske feltene utredes. Dette blir primært en eksersis i politisk sosiologi. De fire siste kapitlene i del 6 etablerer en historisk periodisering: først kap. 6.2 om pionerpersonene/familiene på arbeid- og kapital-siden i Malmøs historie, deretter kap. 6.3 om folkhem-perioden som kuliminerte på 50-tallet, kap. 6.4 om «det sterke samfunnet» på 60-tallet og kap. 6.5 om utviklingen mot systemskifte på 70- og 80-tallet.

Derpå følger – ved siden av et metodebidrag – et 26 siders kapittel med «Slutsatser», som vesentlig er en oppsummering, men som i de avsluttende avsnittene relaterer resultatene til diskusjonene om den svenske modellen og dens framtid.

Avhandlingen forsøker å spenne over hele feltet fra fundamental teori til detaljert historisk kartlegging av maktelitene i Malmø. Sterkest er den i de avsnittene som analyserer det lokale samspill mellom sosialintegrasjon og systemintegrasjon i det forfatterne kaller folkhem-fasen av Malmös utvikling. Men forfatternes forsøk på syntese er ikke vellykket hele veien.

Teoretisk overdimensjonering

Teoretisk føyer denne studien seg framfor alt inn i den Gramsciinspirerte grenen av den nymarxistiske tradisjonen. Dels viser den til Gramscis egne begreper som hegemoni og historisk blokk. Dels anvendes det periodiserende begrepet *fordisme*, som Gramsci hentet fra Henry Fords selvforherligende propaganda, og som også ble tatt opp av europeiske rasjonaliseringsentusiaster i mellomkrigstiden. Dette begrepet ble redefinert av den franske politisk-økonomiske reguleringsskolen som en periode definert gjennom samspillet

mellom makroøkonomiske sammenhenger og bestemte institusjonelle komplekser. Bob Jessop har dels vist at reguleringsteorien har mange grener, men har samtidig i andre arbeider inkorporert reguleringsteorien i et større sosiologisk og statsvitenskapelig byggverk.

Billing og Stigendal ønsker å begrunne reguleringsskolens begreper – så som lønnsforhold, akkumulasjonsregime, fordisme – i «the abstract dynamic of capital in general» (Jessop, sitert, s. 125). Men det er uenighet innen reguleringstradisjonen om arbeidsverditeoriens status. Lipietz synes fortsatt å ville fastholde den. Boyer er eklektisk og opererer for det meste på et teoretisk mellomnivå, og Aglietta arbeidet seg allerede på 80-tallet fram til en helt annen analytisk basis enn den han opererte med i sin pionerbok fra 1976.[3] Hvis det er noen tendens i reguleringsteorien, synes den å gå i retning av institusjonelt-økonomiske studier av enkeltlands utviklingsbaner, komplementert med et periodiserende studium av presset fra verdensøkonomien.[4] Billing og Stigendal er ikke så opptatt av dette. Eksempelvis spiller reguleringsskolens sentrale distinksjon mellom konkurransebasert og organisert regulering ingen rolle for dem.

Prinsipielt sett er det ikke noe i veien for å ta arbeidsverditeorien som basis. Spørsmålet er om dette betyr noe for avhandlingens inneholdsmessige tema. I mange sammenhenger kan arbeidsverditeorien være en mulig analyseramme, f. eks. om man skal gå inn i en debatt om økonomiske grunnlagsproblemer og ønsker å bygge opp et alternativ til nyklassisk økonomi. Det kan også være aktuelt på det makroøkonomiske området, som basis for alternative – dvs. ikke nyklassiske – modeller for analyse av nasjonalregnskapsdata, hvilket har betydning for politisk-økonomisk kriseteori.

Men Billing og Stigendal bruker ikke arbeidsverditeorien på denne måten. Deres behandling av kapitalismens utvikling i Malmø (Del 2.2) er ikke i noen som helst forstand avhengig av arbeidsverditeorien. Hos Marx skulle arbeidsverditeorien avsløre kapitalismens bevegelseslover. Den ledet ut i en kriseteori om profittratens tendensielle fall, men slike mekanismer spiller ingen rolle i avhandlingens analyse av Malmøs utvikling. En eventuell marxistisk kriseteori måtte primært bevege seg på det nasjonale plan, og det har forfatterne ingen ambisjoner om. Kanskje fungerer teorien for dem mer som en moralfilosofisk begrunnelse for betydningen av arbeiderklassens mobilisering mot utbyttingen innen den kapitalistisk organiserte arbeidsprosessen (slik er det forøvrig i den tidligste fasen av Frankfurterskolen). Men i forfatterens egen presentasjon av teorien er den tillagt sentral betydning også for de substansielle analysene.

Denne tendensen til teoretisk overdimensjonering er en svakhet ved avhandlingen, som på en rekke punkter inneholder teoretiske overveielser som går langt ut over det som er nødvendig i forhold til de innholdsmessige analysene. Samtidig mangler det visse teoretiske komponenter som egentlig trengs. Dette er neste punkt: tendensen til teoretisk underdimensjonering.

Teoretisk underdimensjonering

Målsetningen med avhandlingen er å belyse de integrerende mekanismene i den svenske modellen, selve fundamentet for det sosialdemokratiske hegemoniet som kommer til uttrykk i kontinuerlige sosialdemokratiske valgseire, fredlige forhold på arbeidsmarkedet og utbygging av velferdsstaten. Mens reguleringsteorien, teorier om kjønn og klasse, diskursteori og teori om organiseringen av samfunnsrommet er utgangspunktet i delene 2–5, kommer den egentlige teoretiske syntesen i del 6.

Hele denne lange delen bærer overskriften «Församhälleligandesätt», hvilket er en oversettelse av det tyske «Vergesellschaftung». Et församhälleligandesätt har ifølge kap. 6.1 to sider: *Sosialintegrasjon* skaper hegemoni og dreier seg om integrasjon nedenfra, om aktører, normative regler, og diskurs. Mer spesielt dreier det seg om at samfunnsklasser/grupper etablerer temporære kompromisser. *Systemintegrasjon* betegner prosessene som konstituerer en historisk blokk. En slik blokk består av institusjoner (eller mer grunnleggende: konstitusjonelle regler) etablert ovenfra. Billing og Stigendal følger Jessop, som ønsker å spesifisere systemintegrasjon gjennom et systembegrep hentet fra Niklas Luhmann, nemlig at autopoiesis (selvrefleksjon) definerer «system» (et bredere begrep enn institusjoner).

Dette begrepsapparatet er ment å lede til en spesifisering av to perioder i den svenske modellens era. Men her viser det seg at avhandlingen lider av teoretisk underdimensjonering. Nå skal det ikke bestrides at samfunnsvitenskapen er flerparadigmatisk, eller at det finnes overlappende teoridannelser. En kan ikke direkte kritisere forfatterne for å velge og vrake. Likevel er det slående at noen av de begrepene som får en sentral rolle i analysen ikke er spesielt godt teoretisk underbygget i avhandlingens teoretiske avsnitt.

Avhandlingen står sterkest i sin analyse av samspillet mellom sosialintegrasjon og systemintegrasjon i folkhem-fasen av Malmös utvikling. I analysen av hvordan folkhem-fasen går over i Erlanders «stärka samhälle» formidler avhandlingen en viss bekymring, basert på en diagnose om at systemintegrasjonen dominerer og at sosialintegrasjonen er svakere og nå mer nasjonalt enn lokalt fundert. To andre begreper anvendes ofte, ennå de først ble lansert uten videre teoretisk begrunnelse i del 5 om bomiljøer: *närsamhället* og *fjärrsamhället*. En er fristet til å si *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*.

Til tross for at forfatterne søker å etablere et teoretisk feste i marxistisk politisk økonomi, viser det seg her at de i tillegg er i god sosiologisk tradisjon: det er en god porsjon klassisk sosiologisk bekymring knyttet til deres drøfting av «fjärrsamhället». Det er slående at Billing og Stigendals studie inneholder et stort apparat av begreper som spiller omtrent samme rolle som begrepsapparatet knyttet til analysen av legitimt herredømme og sosial struktur gjør i utviklingen fra Weber og til amerikansk sosiologi. Men

det er som sagt ikke uten videre rimelig å kritisere forfatterne for ikke å forholde seg til disse teoritradisjonene. Men det er rimelig å spørre hvorfor Habermas ikke er blitt inkludert i avhandlingens teoretiske byggverk.

Nettopp i forhold til forfatternes resultater om kontrastene mellom folkhemmet og det sterke samfunnet, ville Habermas vært til meget god hjelp. Den samfunnsteori som springer ut av hans teori om kommunikativ handling er bygget opp rundt begrepene om sosialintegrasjon og systemintegrasjon.[5] Habermas analyserer hvordan systemet i det moderne vestlige samfunnet legger under seg – kolonialiserer, som han sier – livsverdenen, eller med andre ord, hvordan systemintegrasjonens imperativer dominerer over den sosiale integrasjonen. Dette perspektivet ville gitt Billing og Stigendal en mer konsistent ramme om analysen av utviklingen fra 60-tallet og framover enn hva deres avhandling nå inneholder. Hovedperspektivet i dens analyse er jo nettopp hvordan sosialintegrasjonen (f.eks. via skötsamhetskulturens normer) forvitrer og erstattes av systemintegrasjon via et kompleks av institusjoner (der f.eks. velferdsstaten gjør befolkningen til klienter).

Et annet eksempel er forfatternes analyse av husmorrollen. De forsøker å analysere denne rollen med begreper fra teorien om merverdiproduksjon (s. 349). Dette leder dem blant annet til å påstå at den svenske modellen utsettes for press når kvinnene går ut i arbeid fra 60-tallet og framover. Men dette er en tvilsom projeksjon av markedsrelasjoner inn i kjernefamilien, et område av samfunnet der herredømmet er av helt annen type enn den tvang som tvinger den eiendomsløse lønnsarbeideren til å selge sin arbeidskraft til kapitalisten. I tillegg hevder langt de fleste analyser at den økende kvinnelige deltakelsen i yrkeslivet har styrket den svenske modellen.

Det viktigste poenget er imidlertid at forfatterne her kunne ha gjennomført en moralfilosofisk tolkning heller enn å bygge på arbeidsverditeorien. Yvonne Hirdmanns studier, som de selv viser til, ville også ha gitt et bedre grunnlag nettopp gjennom en normativ vurdering opp mot et likhetsideal (jfr. s. 146 f). Habermas sier at kvinnebevegelsen er den eneste sosiale bevegelse som i etterkrigstiden har noe offensivt igjen å kjempe for, resten er defensive forsvar for livsverdenen (miljøbevegelsen, ungdomsrevolten, osv.) Om forfatterne hadde relatert seg til Habermas' analyseramme (se s. 176 for et slående eksempel), ville de også fått en kobling til den klassiske sosiologiske tradisjonen, ikke bare fra Marx, men også fra Durkheim, Weber og Parsons.

Andre eksempler på teoretisk underdimensjonering kunne vært nevnt: I forbindelse med diskurs og kultur kunne Bourdieus arbeider med stort hell vært trukket mer inn. Det finnes her bare en kort referanse i forbindelse med sportens sosiologi. Videre synes analysen av jernfirkanten som preget beslutningsstrukturen i Malmøs lokalpolitikk, og generelt alle analysene av både «samförstånd» og korporatisme, å kunne ha dradd nytte av Granovetters tilnærming til nettverksanalyse.[6] Analysen av kapitalismens utvikling i

Malmö kunne trengt en teori om hovedeksportsektorer og produksjonskoblinger, samt en periodisering av teknologiske paradigmer for å få grep om de internasjonale kreftene som presser fram endring av industristrukturen. Det er eksempelvis vel kjent at tekstilindustrien – en av de sektorer man analyserer i Malmøs tilfelle – er blitt svekket og/eller omstrukturert over hele Vesteuropa. Likevel er forfatternes manglende oppmerksomhet overfor Habermas' bidrag det viktigste eksemplet på teoretisk underdimensjonering.

Metodespørsmål

Forfatterne avviser både empirisme og rasjonalisme og knytter an til kritisk realisme. Dette innebærer åpenbart avstand fra all vitenskapsteori som ønsker å la forskjellige teorier konkurrere med hverandre. Dels ønsker forfatterne å «härleda» fra «teorin om kapitalismen» («konkretionsmetoden»), men dette er ikke nok. I tillegg trenger man, sier de, en «syntesemetod» som går fra enkelt til komplekst og som «inbegripa andra teorier». Eksempelvis dreide fordismen seg ikke bare «om arbetsvärde, uten även om kultur, boendemiljö och politik» (s. 128; se også s. 218).

Det er absolutt meningsfullt å relatere teorier til avgrensede felter og å kombinere teorier når en søker å se feltene i sammenheng. Men innen hvert enkelt felt bør utsagn fra teoriene konfronteres med empirisk materiale. Forfatterne hadde også muligheten til å framstille sin egen syntese i konkurranse med andre synteser om svensk etterkrigsutvikling, men denne muligheten følges ikke opp. Forfatterne avviser forøvrig ikke konfrontasjon mellom teorier, de uttaler f. eks. et sted at de «vill pröva teorierna om fordism och hegemoni på efterkrigstidens utveckling i Sverige» (s. 213), og at de vil «tästa räckvidden» av sitt eget perspektiv (s. 376).

Men i praksis gjør de dette i liten grad. En del teoretiske ansatser avvises på prinsipielt grunnlag, men teoriavsnittene blir i stor grad stående som en mosaikk av synspunkter, inkludert en del typologier, som anvendes i den empiriske analysen. Men for det meste blir denne en mer tradisjonell historisk kartlegging.

Billing og Stigendal ønsker å opprettholde den abstrakte analysen av det kapitalistiske samfunnets anatomi, og påberoper seg særlig Jessop og hans elever i denne sammenheng. Deres analyse preges derfor av en sterk spenning mellom abstrakt teori og et eneste «case», som ikke engang er en stat, men en storby. Men Jessop har selv påvist at det finnes flere retninger innen reguleringsskolen.[7] Forfatterne velger – som allerede nevnt – ikke å legge vekt på disse nyanseringene. Ut fra reguleringsskolens mer institusjonalistiske varianter (særlig i Robert Boyers arbeider) ville man komme fram til et noe forskjellig forskningsdesign. Ikke minst ville man lagt større vekt på sammenlikninger, altså på å trekke flere svenske storbyer inn i analysen.

Dette hadde vært mulig, selv om arbeidet med primærkilder bare gjaldt Malmö.

Et mer spesifikt eksempel er følgende: Det nevnes stadig at Malmø var ledende i utviklingen av den svenske modellen. Mange toppfolk i sosialdemokratiet kom derfra, kollektivavtaler ble først inngått der, kooperasjonen, selvhjelpsstrategien, den sosiale boligbyggingen og «samförstånd»-politikken utviklet seg enten først eller meget tidlig i denne byen. Men forfatterne går i liten grad inn på hvorfor det ble slik. Riktignok kan de påpeke at dette ligger utenfor den perioden de vil behandle, men en skulle gjerne sett en kort drøfting av denne problemstillingen. Ut fra Boyers videreutvikling av reguleringsteorien ville det nemlig være meget interessant å drøfte hvorvidt nærheten til Danmark, altså til en annen type kapitalistisk utviklingsmodell, hadde betydning for Malmös spesielle utvikling. Samspill mellom nasjonale modeller er et sentralt tema innen denne retningen av reguleringsskolen.

To andre metodeproblemer burde vært diskutert: For det første er det er ikke metodisk drøftet hva en analyse på bynivået har å bidra med. «Case studier» har, som Charles Ragin påpeker, den fordel at forskeren kommer nær inn på de konkrete årsaksmekanismer. Problemet med slike studier er at generaliseringsmuligheter som oftest er svært begrenset.[8]

Forfatterne burde i denne forbindelse ha drøftet følgende to muligheter: Den ene er å analysere Malmø som et eksempel på – eller et uttrykk for – den svenske modellen. Denne tolkningen er nærliggende når de argumenterer med at en studie på lokalt nivå kan finne fram til visse årsaksforhold som nasjonalt orienterte studier overser. Det kan godt være slik, men bare hvis de samme årsaksforholdene forefinnes i tilstrekkelig mange andre storbyer i Sverige. Dette siste drøfter de ikke.

En alternativ mulighet, som i større grad utnytter case studie-metodens sterkeste sider, er å studere Malmø som et *særtilfelle* av den svenske modellen. Men forfatterne drøfter ikke dette i særlig grad, og avhandlingen mangler faktisk en tilstrekkelig utdypet analyse av hva den svenske modellen er på nasjonalt plan til å foreta en slik kontrastering. Deres definisjon av den svenske modellen er begrenset til det regionale nivået. I Malmö varer sosialdemokratiets hegemoni fra 1945–85, da SAP taper valget. Men på nasjonalt nivå hadde Sverige 1976–82 borgerlig regjering. Nå kan en sikkert hevde at det fortsatt var sosialdemokratisk hegemoni, men for Malmö som case defineres valgnederlag som slutten på det sosialdemokratiske hegemoniet.

Problemet om analysenivå, samt om avgrensning av den svenske modellen og det sosialdemokratiske hegemoniet er således ikke tilstrekkelig avklaret i avhandlingen. Vi skal drøfte dette nærmere i forbindelse med den empiriske analysen.

Den empiriske analysen

Billing og Stigendal periodiserer den svenske modellen på det regionale plan i Malmø. De ønsker å undersøke betingelsene for stabilitet. Men deres analyse av perioden 1965–85 gir like mye inntrykk av en dynamikk i retning av tiltakende ustabilitet.

Analyse av stabilitet krever en analyse av hvordan integrasjon oppstår og forvitrer. Ut fra dette er det rimelig at Billing og Stigendal bruker en god del sider på å beskrive framveksten av skötsamhetskulturen, boligforhold, klasseforhold og industriutvikling fra tidlig i dette århundre og framover. Dermed er de vel rustet til å analysere stabiliteten på 40- og 50-tallet. Til tross for at generaliseringsmulighetene ikke er utredet, gir forfatterne altså en verdifull analyse fram til og med folkhem-perioden.

Det er også elementer til forståelse av hvordan stabiliteten forvitrer. De viser dels til utviklingstrekk som preger flere nordiske land, så som overgangen fra hemmafru/kjernefamilie til toinntektsfamilie basert på en universalistisk orientert velferdsstat. De viser også til forhold som kan gjenfinnes i flere svenske byer, så som idretts- og folkepark-bevegelsenes kommersialisering. Og de viser til Malmø-spesifikke forhold som overgangen fra det familiekapitalistiske Wehtje-imperiet til «miljonfordismen» og utviklingen fra «samförstånd» til «kvadratkorporatisme».

Men man spør seg: Hvordan kunne det *stärka samhället* reprodusere seg i perioden 1965–85, når slike krefter brøt ned stabiliteten. Elementer av stabilitet finnes i at de økonomisk dominerende kreftene i Malmø, Wehtje-imperiet (Skanska) var mer hjemmermarkedsorientert og sto på bedre fot med sosialdemokratiet enn den eksportorienterte «Direktørsklubben» og Wallenberg-imperiet som dominerte nasjonalt. Likevel blir veien fram til systemskifte uklar.

Mens avhandlingen intenderer å behandle *hegemoniens decennier* 1945–85, gir den egentlig bare en fullstendig analyse av hegemonidesenniene fram til 60-tallet. For desenniene deretter, i analysen av det «sterke samfunnets» utviklingsdynamikk, skaper forholdet mellom internasjonalt, nasjonalt og lokalt nivå store problemer:

For det første kommer den universalistiske velferdsstaten – det nasjonale nivå – inn. Dette drøfter forfatterne bare usystematisk og på ganske moraliserende vis. (Igjen ville en kobling til Habermas ha styrket analysen). Siden disse kreftene utspiller seg på det nasjonale plan, hjelper detaljert forskning om forholdene i Malmö lite. Forfatterne refererer for det meste selektivt til konklusjoner fra andre studier, samtidig som det gis en prinsipiell kritikk av Esping-Andersens meget innflytelsesrike analyse av det svenske (og nordiske) sosialdemokratiet. Avsnittene inneholder en rekke kontroversielle påstander om faktiske forhold, f.eks. om økende inntektsulikhet, påstander som ikke belegges ikke med empiri, verken lokal eller nasjonal.

På den annen side drøftes endringer i Malmös lokalpolitikk gjennom perioden med borgerlig regjering på nasjonalt plan, men det utredes aldri om denne borgerlige regjeringen skapte problemer for sosialdemokratiet i Malmö lokalt. Det er for eksempel ingen drøfting av hvorvidt striden om lønnstakerfondene fikk et lokalt nedslag.

For det tredje drøftes, men knapt utførlig, forholdet til helt lokale saker, Triangelstorbygget i Malmö sentrum (Europas høyeste bolighus på den tiden, midt på 80-tallet, s. 338), den nyliberale offensiven, og Carl P. Herslows innringningsprogram på lokalradioen (Herslow og Skånepartiet var Sveriges første konsekvente nyliberale, s. 236). Ytterpunktet når det gjelder en rent historisk forklaring er de avsnitt som impliserer at «kvadratorporatismen» forsvant da de sentrale aktørene døde eller ble pensjonert: Byggmesteren Hugo Åberg, sentral i boligkooperasjonen og med nære koblinger til SAP lokalt, døde i 1969. Den sentrale aktøren i koblingen mellom boligkooperasjonen og kommunen, Oscar Stenberg, ble pensjonert på samme tid, Skandinaviska Banken ble kjøpt opp av SE-banken, kontrollert av Wallenberg, og Wehtje, selve storkapitalisten og sentral i handelskammeret, døde i 1972.

Samtidig har forfatterne faktisk utpekt kvadratkorporatismen til et akkumulasjonssystem. Men et så sentralt element i systemintegrasjonen kan vel knapt ha brutt sammen bare hovedaktørene forsvant. Sammenbruddet skjedde forøvrig ved inngangen til 1970-tallet, mens det sosialdemokratiske hegemoniet ikke forsvant før 1985, hvis vi skal fastholde forfatternes rent politisk baserte periodisering. Når det gjelder akkumulasjonssystemets utvikling i perioden 1972–85, skiftes argumentasjonen til det internasjonale nivået.

Forfatterne viser til fordismens krise generelt i verdensøkonomien. Den fordistiske perioden knyttes innen reguleringskolen til perioden fra 1945 og framover, da Vest-Europa ble fullt eksponert for innflytelse fra den tidens ubestridte stormakt, USA. En slik periodisering passer ikke med den regionale analysen: Til Malmö kom ikke fordismen – det forfatterne kaller «miljonprogramsfordismen» – før på 1960-tallet.

Fordismens krise besto blant annet i at produktivitetsøkningen flater ut og arbeiderprotest skaper presser overskuddet i bedriftene. Men dette er et helt alment argument, som antas å gjelde i Malmø som i resten av den vestlige verden. Således trekker forfatterne også – usystematisk – inn mer spesifikke faktorer. På det nasjonale plan nevnes SAFs mer uforsonlige linje, symbolisert ved valget av Nicolin i 1975, en indikasjon på at eksportindustrien får total dominans. Malmøkapitalen derimot var hjemmemarkedsorientert. Når det gjelder sosial integrasjonen, nevnes den offentlige sektors overtakelse av husmoroppgaver og økende innslag av etniske skillelinjer.

Også det regionale nivået bringes inn. Med referanse til den sosiale integrasjonen nevnes det at fram til 1970-tallet var den regionale politiske

diskursen en Malmødiskurs, og SAP framsto samtidig som den beste økonomiske adminsitrator. Fra 1970-tallet og framover ble politikken derimot i økende grad legitimert med mer ideologiske referanser, det var ikke lenger mulig å vise til materiell framgang i Malmø kommune.

Disse bemerkningene yter neppe full rettferdighet til forfatternes forsøk på å forklare utviklingen i Malmø. Men de antyder at forfatterne i sitt forklaringsforsøk trekkes mellom historiske og mer prinsipelle forklaringer. Denne spenningen klarer de ikke å løse opp.

LARS MJØSET
(Opponent for Sociologiska Institutionen,
Lunds universitet, 11.6.1994)

NOTER

[1] Yvonne Hirdmann, «Genussystemet», i SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige,* Stockholm 1990.

[2] Ronny Ambjörnson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och idealer i ett norrländsk sågverkssamhälle* 1880–1930, Stockholm 1988.

[3] Alain Lipietz, *Le Monde Enchanté,* Paris 1983; Robert Boyer, *The Regulation School: A Critical Introduction,* New York 1990; Michael Aglietta & André Orleán, *La violence de la monnaie,* Paris 1982.

[4] Den mer generaliserende stadieteorien som tendensielt lå i skolens tidligste arbeider er blitt trukket i tvil på økonomisk historisk grunnlag. Jfr. Robert Brenner & Mark Glick, «The regulation approach: theory and History», *New Left Review,* 188, July/August 1991. Denne kritikken viser særlig at reguleringsskolens tidlige analyser av USA preges av at europeiske særtrekk blir projisjert over på USA. En aktuell oversikt over status innen reguleringsskolen finnes i Robert Boyer & Yves Saillard, red., *La théorie de la régulation: état du savoir,* Paris 1995.

[5] Jürgen Habermas, *Theorie der kommunikativen Handelns,* Frankfurt a. M. 1981.

[6] Marc Granovetter, «Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness», *American Journal of Sociology,* 91, 1985; «Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis», *Acta Sociologica,* 35, 1991.

[7] Bob Jessop, «Regulation Theory in Retrospect and Prospect», *Economy and Society,* 19, 1990.

[8] Charles Ragin, *The Comparative Method,* Berkeley 1987.